

Konstantinos A. Dimadis. Power and Prose Fiction in Modern Greece.**Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2016, 273 σελ. ISBN 978-960-527-922-6.**

Nicole Votavová Sumelidisová

Ο καθηγητής και ερευνητής Κωνσταντίνος Δημάδης, νεοελληνιστής με ευρεία δράση στον τομέα των νεοελληνικών σπουδών, ασχολείται με το θέμα των σχέσεων μεταξύ τέχνης και πολιτικής εξουσίας συστηματικά. Το 1991 κυκλοφόρησε το βιβλίο του *Δικτατορία, πόλεμος και πεζογραφία* (2^η εμπλουτισμένη έκδοση, Εστία, 2004) στο οποίο έδωσε εικόνα των ιδεολογικών και κοινωνικών προϋποθέσεων της πεζογραφικής παραγωγής στην Ελλάδα στα κρίσιμα χρόνια 1936–1941 με εστίαση στο έργο του Γ. Θεοτοκά, του Σ. Μυριβήλη και άλλων εκπροσώπων της Γενιάς του '30. Η συλλογή εννέα δοκιμίων με τίτλο *Πεζογραφία και Εξουσία στη Νεότερη Ελλάδα* εκδόθηκε το 2013 από τον εκδοτικό οίκο Αρμός, που ανέλαβε και τη φετινή αγγλική εκδοχή του βιβλίου (*Power and Prose Fiction in Modern Greece*) με επιλογή πέντε μεταφρασμένων και αναθεωρημένων μελετών.

Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Δημάδης στον πρόλογο του βιβλίου του, πριν την έκδοσή του παρουσίασε το ερευνητικό του έργο σε σεμινάρια μεταπτυχιακών προγραμμάτων Νεοελληνικών Σπουδών σε πανεπιστήμια του Άμστερνταμ, του Γκρόνιγγκεν και του Βερολίνου όπου έγινε θέμα ενός παραγωγικού διαλόγου μεταξύ καθηγητή και φοιτητών ο οποίος, με λόγια του συγγραφέα, εμπλούτισε την τελική μορφή των μελετών του.

Οι πέντε μελέτες (κεφάλαια) βασιζόμενες σε κυρίως κοινωνιολογική προσέγγιση των λογοτεχνικών έργων εστιάζουν στο θέμα της σχέσης μεταξύ ελληνικής πεζογραφίας (ή δράματος) και πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων στη χώρα την εποχή της ίδρυσης του ελληνικού κράτους (1^ο κεφάλαιο) και την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας (2^ο–5^ο κεφάλαιο).

Το πρώτο κεφάλαιο, *The Politics of Translation: The Exile of 1831 by Alexandros Soutsos*, ασχολείται με την πρώτη μετάφραση του νεοελληνικού μυθιστορήματος σε ξένη γλώσσα. Πρόκειται για το έργο το Αλέξανδρου Σούτσου *Ο Εξόριστος του 1831* που εκδόθηκε σε γερμανική μετάφραση στο Βερολίνο το 1837, μόλις δύο χρόνια μετά την πρώτη ελληνική έκδοση. Ο Κ. Δημάδης θέτει τρία βασικά ερωτήματα τα οποία μετά από έρευνα και αναλύσεις σχετικών κειμένων καταφέρει να απαντήσει: Με ποια κριτήρια και ποιους σκοπούς έγινε η επιλογή του συγκεκριμένου μυθιστορήματος για μετάφραση; Ποιος ήταν ο μεταφραστής και γιατί δεν αναφέρεται στην έκδοση της γερμανικής μετάφρασης; Ποιος ήταν ο συγγραφέας του άρθρου *Litterarische Erscheinungen in Griechenland* που εκδόθηκε στην εφημερίδα *Allgemeine Zeitung* τον Ιούνιο το 1836;

Ο Κ. Δημάδης μετά από έρευνα σε γερμανικό τύπο και τη σύγκριση διάφορων πηγών της εποχής εκείνης και των στυλιστικών στοιχείων των κειμένων συμπεραίνει ότι ο συγγραφέας του άρθρου και ο μεταφραστής ήταν το ίδιο άτομο, και υποστηρίζει ότι πρόκειται για τον Γερμανό φιλέλληνα και κλασικό φιλόλογο Friedrich Thiersch (γνωστό στην Ελλάδα ως Ειρηναίος Θείρσιος, 1784–1860). Ο Thiersch, που γνωριζόταν καλά με το Αλέξανδρο Σούτσο, δεν έκρυβε στο άρθρο του τις αντικαποδιστριακές και φιλομοναρχικές στάσεις του που έγιναν και το κίνητρο της επιλογής του μυθιστορήματος για μετάφραση και προβολή σε γερμανικό αναγνωστικό κοινό. Συνδεδεμένος με τον βασιλικό βουαρικό κύκλο επισκέφτηκε την Ελλάδα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και έπαιξε και σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της βουαρικής δυναστείας στην Ελλάδα. Ο Γερμανός φιλέλληνας σαφώς αναγνώριζε όχι μόνο την καλλιτεχνική ποιότητα του έργου του Α. Σούτσου, αλλά συγχρόνως αντιμετώπισε το μυθιστόρημα και τη μετάφρασή του ως μέσο προβολής πολιτικών και κοινωνικών ιδεών.

Ενώ το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα της δεκαετίας του '30 του 19^{ου} αιώνα, κοινό στοιχείο των τεσσάρων επόμενων είναι το χρονικό πλαίσιο της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο *The Cultural Policy of the Metaxas Regime (1936–1941)* ο Κ. Δημάδης εστιάζει στο θέμα της εκμετάλλευσης του ρόλου της τέχνης και της λογοτεχνίας από το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους η εκπαίδευση και η τέχνη ως αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής ζωής έγιναν συστηματικά αντικείμενο εκμετάλλευσης από τη δικτατορία και ενσωματώθηκαν στην προπαγάνδα της.

Βασικός σκοπός του μεταξικού προγράμματος ήταν ο απόλυτος έλεγχος όλων των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων και εκφράσεων της δημόσιας ζωής από το κράτος μέσω της *Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών*, η οποία ιδρύθηκε το 1938 και στέγασε διάφορα σωματεία που εκπροσωπούσαν τους Έλληνες καλλιτέχνες και διανοούμενους. Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις όπως π.χ. η *Α' Πανελλήνια Καλλιτεχνική Έκθεση* (ή και *Έκθεση Τσεχοσλοβάκινης Χαρακτικής* στην Αθήνα το 1938) οργανώθηκαν σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας. Οι καλλιτεχνικές οργανώσεις έγιναν χώρος όπου η ιδεολογία του καθεστώτος όχι μόνο έγινε δεκτή, αλλά υποστηριζόταν και προβαλλόταν παράλληλα με την προβολή της λογοτεχνίας και της τέχνης. Σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη αυτών των τάσεων έπαιξαν και μερικά λογοτεχνικά περιοδικά όπως π.χ. η *Νέα Εστία* με διευθυντή τον Πέτρο Χάρη.

Οι αναφερόμενες εξελίξεις σε συνδυασμό με τη λογοκρισία (π.χ. απαγόρευση της κυκλοφορίας της *Πάπισσας Ιωάννας* του Ε. Ροΐδη ως έργου αισχρολόγου και αντιχριστιανικού) οδήγησαν στο αποτέλεσμα ότι ο έλεγχος εκ μέρους του Υπουργείου από το 1939 έγινε απόλυτος.

Στο επίπεδο εκπαίδευσης ο Κ. Δημάδης αναφέρεται στη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος και ως βασικό βήμα προς κατάργηση κάθε ανεξάρτητης

δραστηριότητας στον τομέα αυτόν την εφαρμογή του νόμου 1798/1939 *Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας* σύμφωνα με τον οποίο η Εθνική και Ηθική αγωγή της Νεολαίας ορίστηκε ως αποκλειστικό έργο του Κράτους. Οι επιπτώσεις ήταν άμεσες, δηλαδή η απαγόρευση ίδρυσης κάθε άλλης οργάνωσης με παρόμοιους στόχους όπως και κατάργηση εκπαιδευτικών οργανώσεων που ήδη υπήρχαν, όπως π.χ. η Χριστιανική Αδελφότητα Νέων (YMCA) και η Χριστιανική Ένωση Νεανίδων (YWCA). Κρατικό μονοπώλιο καθιερώθηκε και στην έκδοση διδακτικού υλικού.

Παράλληλα έγιναν σημαντικά βήματα προς την υποστήριξη της θεατρικής παραγωγής στην Ελλάδα, πάντα όμως με την οπτική της εκμετάλλευσης του τομέα από την κρατική προπαγάνδα. Με αυτόν τον τρόπο π.χ. ο λόγος του γενικού διευθυντή του Βασιλικού Θεάτρου του Κωστή Μπάστια, που άρθρωσε με την ευκαιρία της ίδρυσης της σκηνής του Βασιλικού Θεάτρου στη Θεσσαλονίκη, έγινε παράλληλα επίθεση εναντίον του κοινοβουλευτικού συστήματος. Το θέατρο είχε ιδιαίτερη σημασία την εποχή άμεσα πριν τον Β' παγκόσμιο πόλεμο ως μέσο προπαγάνδας του μεταξικού καθεστώτος στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό. Το Βασιλικό Θέατρο επισκέφτηκε με μεγάλη επιτυχία (στην οποία αναφέρθηκε και ο Ν. Καζαντζάκης στην *Καθημερινή*) τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία τον Ιούνιο του 1939, δηλ. την εποχή μετά την εκβιαστική κατάληψη της Τσεχοσλοβακίας από τα γερμανικά στρατεύματα (15 Μαρτίου 1939) και της Αλβανίας από τα ιταλικά (7 Απριλίου 1939).

Το θέμα της επίσκεψης του Βασιλικού Θεάτρου στην Αγγλία και στη Γερμανία και των σχετικών αναφορών στον ελληνικό και κυρίως αγγλικό και γερμανικό τύπο αναλύεται διεξοδικά στο τρίτο κεφάλαιο *The Athenian Royal Theatre in Great Britain and Germany on the Eve of World War II*.

Η πραγματοποίηση σειράς παραστάσεων του ελληνικού κρατικού θεάτρου στο εξωτερικό αποτελούσε μία από τις πιο σημαντικές πρωτοβουλίες του Υπουργείου Παιδείας στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας. Τον Ιούνιο του 1939 ξεκίνησε η τουρνέ με προορισμό τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία, με βάση την επίσημη πρόσκληση των δύο ευρωπαϊκών δυνάμεων (στην περίπτωση της Βρετανίας επρόκειτο για πρόσκληση του *British Council*). Η παρουσίαση της *Ηλέκτρας* του Σοφοκλή και του *Άμλετ* σε μετάφραση στα νέα ελληνικά είχε μεγάλη απήχηση στον Τύπο. Ο Κ. Δημάδης αναφέρει αποσπάσματα ή και ολόκληρα άρθρα, από βρετανικές και γερμανικές εφημερίδες και περιοδικά. Πρόκειται κυρίως για εγκώμια στους πρωταγωνιστές (Κατίνα Παξινού, Αλέξης Μινωτής) και επαίνους στην ελληνική γλώσσα και πολιτισμό. Ο συγγραφέας σχολιάζοντας τα κείμενα δείχνει και την πολιτική τους διάσταση, π.χ. όταν ο Κωστής Μπατσιάς, εκπρόσωπος του δικτατορικού καθεστώτος, που συνόδευσε το θέατρο στο Λονδίνο, τονίζει πως η επιτυχία που είχε το θέατρο στο Λονδίνο δεν είναι τυχαία αλλά οφείλεται στις προσπάθειες του Ιωάννη Μεταξά να θέσει θεμέλια του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού.

Όπως αναφέρει ο Κ. Δημάδης στη σελ. 175, η πολιτική που εφαρμόζε το καθεστώς του Μεταξά στον πολιτιστικό τομέα ανταποκρινόταν πλήρως στην προπαγανδιστική στρατηγική της Μεγάλης Βρετανίας όπως και του ναζιστικού καθεστώτος στο Βερολίνο. Ούτε ο βρετανικός τύπος δεν αναφέρθηκε στο δικτατορικό καθεστώς που κατάργησε το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα, αντίθετα, η Βρετανία εκμεταλλεύτηκε την επίσκεψη του ελληνικού θεάτρου με σκοπό την προβολή των ενδιαφερόντων της στην Ανατολική Μεσόγειο.

Εκτός από σειρά κειμένων με σχόλια του συγγραφέα, στο Παράρτημα επισυνάπτεται κατάλογος παραπομπών σε σχετικά άρθρα στον ελληνικό τύπο της εποχής.

Το τέταρτο κεφάλαιο *Art and Power: Observations on Four Pieces of Travel Writing by Nikos Kazantzakis* αφιερώνεται στα ταξιδιωτικά κείμενα του Νίκου Καζαντζάκη. Ο συγγραφέας που πέρασε ένα μεγάλο διάστημα από το 1920 έως το 1939 ταξιδεύοντας σε χώρες Ευρώπης και Ασίας ως ανταποκριτής της αθηναϊκής εφημερίδας *Η Καθημερινή* ή ως καλεσμένος των κυβερνήσεων διάφορων κρατών συνδύαζε πάντα τα ρεπορτάζ του με σημαντικά παγκόσμια γεγονότα της εποχής, όπως ήταν οι εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση μετά το 1920 ή ο εμφύλιος πόλεμος στην Ισπανία. Σχολιάζοντας τα γεγονότα με βαθιά γνώση των συμφραζομένων, επηρέασε όχι μόνο την πολιτική σκέψη στη χώρα του, αλλά και τη θεώρηση των ανθρώπων για τη ζωή. Ο Κ. Δημάδης αναφέρει πως η αποστολή του Καζαντζάκη ως ανταποκριτή της *Καθημερινής*, που την εποχή εκείνη εντάχτηκε στην πλευρά του φασισμού, έδειξε με ποιον τρόπο αντιμετώπιζε ο Καζαντζάκης την εξάπλωση του φασισμού στην Ευρώπη. Ο Κ. Δημάδης στη σελ. 197 γράφει: «Η αποστολή του Νίκου Καζαντζάκη στην Ισπανία μετά από την καθιέρωση της μεταξικής δικτατορίας είχε σαφή σκοπό, δηλ. την υποστήριξη της στρατηγικής που ακολουθούσε *Η Καθημερινή* σχετικά με την πολιτική και κοινωνική ζωή στην Ελλάδα, και παράλληλα, ή καλύτερα κυρίως, την ενίσχυση του φασιστικού καθεστώτος που καθιερώθηκε στις 4 Αυγούστου του 1936». Στη συνέχεια, πάντα στο πλαίσιο του βασικού θέματος «τέχνη και εξουσία», επισυνάπτεται ενδεικτικό απόσπασμα από το άρθρο του Καζαντζάκη *Το πιστεύω ενός συγγραφέως. Ο Φόβος και η Πείνα* (*Η Καθημερινή*, 20/7/1936, σελ. 3-4) στο οποίο ο συγγραφέας αναλύει το φαινόμενο του φασισμού και διασαφηνίζει τις ανεκτικές στάσεις του προς την ολοκληρωτική ιδεολογία του.

Στο τελευταίο κεφάλαιο *Kazantzakis in Spain: New Literary Directions* ο Κ. Δημάδης αναφέρεται στη σχέση του Νίκου Καζαντζάκη με την ισπανική ποίηση της δεκαετίας του '30. Ο συγγραφέας με σειρά άρθρων, που εκδόθηκαν στην *Καθημερινή* και σε άλλες εφημερίδες της εποχής το 1933, παρουσίαζε στους Έλληνες αναγνώστες τους σύγχρονους Ισπανούς ποιητές. Στο περιοδικό *Κύκλος* εκδόθηκε με τίτλο *Η σύγχρονη ισπανική λυρική ποίηση ανθολογία έργων Ισπανών ποιητών σε μετάφραση του Έλληνα συγγραφέα* (3^ο τεύχος, 1933-1934). Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο είναι η διαπίστωση του Κ. Δημάδη πως η πρώτη μετάφραση του ποιήματος του Φ. Γ. Λόρκα

Ciudad sin sueño από τη συλλογή *Poeta en Nueva York* (1930) σε ξένη γλώσσα ήταν αυτή του Καζαντζάκη στα ελληνικά.

Ο Κ. Δημάδης τονίζει το γεγονός πως ο Καζαντζάκης με δική του πρωτοβουλία μετέφρασε ποιήματα του Λόρκα που συνδέουν την πρωτοποριακή μορφή με την έκφραση των κοινωνικών πεποιθήσεων του ποιητή. Επίσης ο Καζαντζάκης πρώτος πληροφόρησε το ελληνικό κοινό για τον θάνατο του Λόρκα, χωρίς όμως να αναφέρει από ποιον ο Ισπανός ποιητής εκτελέστηκε. Παραμένει το ερώτημα αν ο Καζαντζάκης κατά τη διαμονή του στο Τολέδο δεν γνώριζε την πραγματικότητα ή αν απλώς ήθελε να αποφύγει τη λογοκρισία ή άλλες επιπτώσεις.

Ο Καζαντζάκης αξιοποίησε όμως την περίπτωση του πρωτοποριακού έργου του Λόρκα και με ευκαιρία το άρθρο συνέβαλε στις συζητήσεις για τον ρόλο της παράδοσης στην τέχνη, συζητήσεις χαρακτηριστικές για τη μεσοπολεμική εποχή στην Ελλάδα. (Όπως αναφέρει ο Κ. Δημάδης μετά από δύο μήνες, τον Μάρτιο του 1937, εκδόθηκε στο περιοδικό *Νέα Γράμματα* το γνωστό άρθρο του Γιώργου Σεφέρη το οποίο περιγράφει τον Στρατηγό Μακρυγιάννη ως έναν από τους πιο σημαντικούς Έλληνες πεζογράφους.)

Ο Κ. Δημάδης υποστηρίζει πως ο Καζαντζάκης με το άρθρο του στην *Καθημερινή* δεν σκόπευε απλώς να ενημερώσει το ελληνικό κοινό για τον θάνατο του Ισπανού ποιητή. Αντίθετα, ο συγγραφέας εκφράζει πολιτικές απόψεις χωρίς να ταυτίζεται με μία από τις εμπόλεμες πλευρές, δεν εκφράζει την πεποίθησή του για τον πολιτικό φόνο του ποιητή, αλλά συμπεριλαμβάνει στο άρθρο του τη μετάφραση του ποιήματος του Rafael Alberti, οπαδού του μαρξισμού, ποιήματος που ο Alberti αφιέρωσε στον Λόρκα.

Για την κατανόηση του έργου του Καζαντζάκη είναι σημαντικό το συμπέρασμα του Κ. Δημάδη ως προς την επιρροή που άσκησαν οι εμπειρίες του συγγραφέα από τον εμφύλιο στην Ισπανία και οι σχετικοί κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες στο μελλοντικό πεζογραφικό του έργο.

Η συλλογή μελετών του Κωνσταντίνου Δημάδη δίνει μια διεξοδική και πολύπλευρη εικόνα του ρόλου της λογοτεχνίας (και του θεάτρου) σε κρίσιμα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα της ελληνικής ιστορίας. Περιγράφει τους τρόπους της εκμετάλλευσής της από πολιτικά καθεστώτα και συγκεκριμένα πρόσωπα. Τα σχόλια και τα συμπεράσματα του συγγραφέα πάντα βασίζονται σε βαθιά έρευνα και πλούσια βιβλιογραφία, η αξιοποίηση των, συχνά δύσκολα προσιτών, πηγών, κυρίως άρθρων από τον τύπο της εποχής, είναι ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα του ερευνητικού έργου του Κωνσταντίνου Δημάδη. Οι πηγές αναφέρονται σε αποσπάσματα ή σε πλήρη μορφή, πάντα σε αγγλική μετάφραση, σε περίπτωση γερμανικών κειμένων και στην πρωτότυπη μορφή.

Κάθε κεφάλαιο κλείνει με συμπέρασμα του συγγραφέα και ανακεφαλαίωση του ρόλου της εξουσίας στον τομέα της λογοτεχνίας σχετικά με το κάθε συγκεκριμένο θέμα.

Όσον αφορά τη δομή του τόμου, κοινό πλαίσιο αποτελεί το κύριο θέμα, δηλ. η τέχνη και η εξουσία. Σχετικά με το χρονικό πλαίσιο, ξεχωριστή θέση έχει το πρώτο κεφάλαιο ενώ τα επόμενα τέσσερα συνδυάζονται και χρονικά και θεματικά. Πάντα τα δύο αναπτύσσουν παράλληλα ένα βασικό θέμα, το δεύτερο και το τρίτο τον ρόλο του κρατικού θεάτρου και το τέταρτο και πέμπτο τα ταξιδιωτικά κείμενα και τις θέσεις του Ν. Καζαντζάκη. Ο Καζαντζάκης, που συνόδεψε και το Βασιλικό Θέατρο στη Μεγάλη Βρετανία, είναι ένας συνδετικός κρίκος και των τεσσάρων μελετών.

Με βάση τις λεπτομερείς πληροφορίες και τα έγγραφα της εποχής ο Κ. Δημάδης βοηθάει τον αναγνώστη να προσανατολιστεί στον περίπλοκο κόσμο των πολιτικών στρατηγικών, στόχων και απόψεων.

Η αγγλική έκδοση του βιβλίου παρέχει και στον ξενόγλωσσο αναγνώστη όχι μόνο δυνατότητα ενημέρωσης και βάση για τις δικές του ερευνητικές δραστηριότητες, αλλά και συναρπαστική ανάγνωση που τον προσανατολίζει στα περίπλοκα κοινωνικοπολιτικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα των κρίσιμων στιγμών της ελληνικής ιστορίας και τον οδηγεί σε συλλογισμούς για τον ρόλο της τέχνης και την εξαρτησία ή μη του καλλιτέχνη σε κάθε ιστορική εποχή.

Καταραμένα κι ευλογημένα χαρτιά. Σπαράγματα αλληλογραφίας (1960–1966) του Γιάννη Ρίτσου και της Μέλπω Αξιώτη. Επιμέλεια Μαίρη Μικέ. Αθήνα: Άγρα, 2016, 360 σελ. ISBN 978-960-505-180-8.

Κωνσταντίνος Τσίβος

«Ο άνθρωπος είναι μικρός, μεγάλα είναι μόνο τα έργα του», αναφέρει η συγγραφέας Μέλπω Αξιώτη σε μια από τις επιστολές της προς τον Γιάννη Ρίτσο. Την αλληλογραφία του ποιητή της Ρωμιοσύνης με την αν όχι άγνωστη, σίγουρα πάντως παραμελημένη μέχρι πρόσφατα, Μέλπω Αξιώτη φέρνει στην επιφάνεια η Μαίρη Μικέ, καθηγήτρια στο Τμήμα Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η κ. Μικέ, εκτός άλλων, αποτελεί τακτική συνεργάτρια των Τμημάτων Νεοελληνικής Φιλολογίας τόσο στο Μπρνο όσο και στην Πράγα και είχαμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε από κοντά την ίδια και ορισμένα αποσπάσματα από το πλούσιο ερευνητικό της έργο. Τελευταίο της εκδοτικό εγχείρημα το οποίο επιμελήθηκε και προλόγισε η ίδια, αποτελεί η αλληλογραφία του Ρίτσου και της Αξιώτη κατά την περίοδο

1960–1966. Μια εποχή ιδιαίτερα δύσκολη όχι μόνο για τους δύο φίλους – διανοούμενους αλλά συνολικά για την αριστερή διανόηση της Ελλάδας. Όσοι απ’ αυτούς παρέμειναν στην Ελλάδα, όπως ο Ρίτσος, δοκίμασαν όχι μόνο την πίκρα της ήττας, αλλά βρέθηκαν αντιμέτωποι με εξορίες, διώξεις, ταπεινώσεις και διακρίσεις που τους επέβαλαν οι αυταρχικές κυβερνήσεις της καχεκτικής μετεμφυλιακής Ελλάδας, του σκοταδισμού, της εθνικοφροσύνης και του ακροδεξιού παρακράτους. Όσοι πάλι απέδρασαν ή κατέφυγαν στις σοσιαλιστικές χώρες, όπως η Αξιώτη, βρέθηκαν αντιμέτωποι με την πίκρα της αναγκαστικής εξορίας και την αγωνία να παραμείνουν σε επαφή με τα πολιτιστικά δρώμενα και τις εξελίξεις στην πατρίδα.

Αξιώτη και Ρίτσος, γόνοι και οι δυο μεγαλοαστικών οικογενειών που στη δεκαετία του ’30 χτυπήθηκαν από την κρίση ή την «μοίρα», έστρεψαν με λαχτάρα τα βλέμματά τους στην κομμουνιστική ιδεολογία, με αποτέλεσμα να στρατευθούν και οι δύο στις γραμμές του ΚΚΕ. Η Αξιώτη μετά τη λήξη του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε στο Παρίσι, όπου ήρθε σε επαφή με κορυφαίους διανοούμενους της Αριστεράς, όπως τον Λουίς Αραγκόν, τον Πάμπλο Πικάσο ή τον Πωλ Ελύαρ. Ανέπτυξε πλούσια εκδοτική και διαφωτιστική δραστηριότητα στη γαλλική πρωτεύουσα και αναδείχτηκε σε άτυπη πρέσβη της ανταρτοκρατούμενης «Ελεύθερης Ελλάδας». Η δράση της αποτέλεσε πρόκληση για την επίσημη Αθήνα που απαιτήσε και πέτυχε από την γαλλική κυβέρνηση την απέλασή της. Από το 1950 έως το 1965 η Αξιώτη θα ζήσει στην υπερορία, περνώντας τα περισσότερα χρόνια σε ένα δωματάκι του ξενοδοχείου *Johannishof* του Ανατολικού Βερολίνου. Ο Ρίτσος μεταπολεμικά βρέθηκε εξόριστος στο κολαστήριο της Μακρονήσου, στη Λήμνο και στον Αη Στράτη. Όταν αποφυλακίστηκε αναγνωρίστηκε ως ο κατ’ εξοχήν εκπρόσωπος της στρατευμένης αριστερής διανόησης. Η αναγνώρισή του εξαπλώθηκε σύντομα και στις χώρες του σοβιετικού στρατοπέδου, όπου είχε τη δυνατότητα να ταξιδεύει συχνά, να παρουσιάζει το έργο του και να συναντιέται με γνωστούς εκπροσώπους της ντόπιας ή της εξόριστης αριστερής διανόησης, όπως π.χ. τον Ναζίμ Χικμέτ.

Από το 1960 Αξιώτη και Ρίτσος εγκαινιάζουν μια τακτική αλληλογραφία με επιστολές, κάρτες και τηλεγραφήματα που καλύπτουν την περίοδο μιας επταετίας. Πρόκειται για 65 συνολικά επιστολές και μηνύματα του Ρίτσου, ενώ από πλευράς Αξιώτη διασώθηκαν 18 επιστολές. Στη σημερινή εποχή της επικοινωνιακής αφθονίας, ίσως κάποιος αναρωτηθεί για το νόημα της έκδοσης μιας αλληλογραφικής σχέσης μεταξύ δύο διανοούμενων. Ένα ξεφύλλισμα του βιβλίου όμως αποζημιώνει με το παραπάνω ακόμη και τον πιο απαιτητικό αναγνώστη. Δεν είναι μόνο οι βαθιά ανθρώπινες στιγμές που ξετυλίγονται μπροστά του αλλά και οι πληροφορίες που αποκτά για την εξέλιξη της μεταπολεμικής μας λογοτεχνίας. Η Αξιώτη, μετά από τόσα χρόνια στην υπερορία, γράφει στον Ρίτσο ότι έχει ξεχάσει τη γλώσσα. «Μίλα, σ’ ακούω» της δίνει θάρρος εκείνος. Στην αρχή, στις επιστολές τους κυριαρχεί ο διεκπεραιωτικός χαρακτήρας με τους τυπικούς χαρακτηρισμούς. Η Αξιώτη στέλνει στον Ρίτσο το ποίημά

της *Κουτραμπάντο*, το πρώτο ποίημα που γράφει μετά από 20 χρόνια, κι ο φίλος της φροντίζει για την έκδοσή του στο περιοδικό *Καινούρια Εποχή*. Η Αξιώτη επανέρχεται με νέα αιτήματα για αποστολές βιβλίων από την Ελλάδα, ζητά για παράδειγμα να της στείλει τον μελοποιημένο *Επιτάφιο*, ενώ αναθέτει στον Ρίτσο την έκδοση των διηγημάτων του Άντον Τσέχωφ, μεταξύ αυτών και του πρωτοποριακού *Η κυρία με το σκυλάκι*, τα οποία πρώτη η ίδια μεταφράζει στα ελληνικά.

Με το πέρασμα του χρόνου τον τυπικό και διεκπεραιωτικό χαρακτήρα της αλληλογραφίας διαδέχεται ο φιλικός, βαθιά εξομολογητικός και νοσταλγικός τόνος: «Πότε πια θα 'ρθεις να τα πούμε όπως άλλοτε, ώρες κι ώρες – όχι πια τούτο το άχαρο, παγερό χαρτί, που μας στράγγιξε όλη μας τη ζωή και κάποτε μας βλέπει και το βλέπουμε εχθρικά – αυτό το χαρτί το καταραμένο κι ευλογημένο, ο καημός μας κι η μεγάλη παρηγόρια μας, η μοναξιά μας κι η συντροφιά μας. Εδώ φτάνουμε τ' άστρα, κι εσύ δε θα φτάσεις στην πατρίδα;» αναρωτιέται ο Ρίτσος σε μια επιστολή του στην παράφραση της οποίας αποδίδεται και ο τίτλος του παρόντος βιβλίου. Οι δύο φίλοι τελικά, μετά από πολυετή απουσία, κατορθώνουν να ανταμώσουν τον Σεπτέμβριο του 1962 στο Βερολίνο. Λίγες μέρες αργότερα ο Ρίτσος ξαναγράφει στην Αξιώτη από την Πράγα, συγκεκριμένα από την έπαυλη του Ντόμπριτς, όπου βρίσκεται φιλοξενούμενος της *Ένωσης Τσεχοσλοβάκων Συγγραφέων*: «Μέλω μου, μου λείπει η συντροφιά σου, η καμαρούλα σου, το καφεδάκι μας, η κουβέντα μας. Ξεχνιέμαι τα βράδια, και μούρχεται να κοιτάξω απ' το παράθυρό μου, να δω μην έχεις ακόμη φως ή αν κοιμήθηκες».

Στο Βερολίνο ο Ρίτσος είχε τη δυνατότητα να συναντηθεί και με τον άλλο μεγάλο εξόριστο συγγραφέα, τον Δημήτρη Χατζή, καθώς και με άλλους επιφανείς εκπροσώπους της εξόριστης ελληνικής διανόησης. Μέσα από τις άκρως επεξηγηματικές σημειώσεις της επιμελήτριας ξετυλίγεται το νήμα των επαφών και της επικοινωνίας που διατηρούσαν μεταξύ τους οι διανοούμενοι της ελληνικής Αριστεράς, κάτω από τις ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες της ψυχοπολεμικής Ευρώπης. Στον ίδιο τόμο συμπεριλαμβάνονται τρεις συνολικά επιστολές που ο Ρίτσος ταχυδρόμησε από την Πράγα στην Αξιώτη (σελ. 221–227), στις οποίες μεταξύ άλλων την πληροφορεί ότι ξανάρχισε τη δουλειά της μετάφρασης της *Ανθολογίας Ποίησης Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών*, η οποία εκδόθηκε λίγο πριν την κήρυξη της χούντας στην Ελλάδα με αποτέλεσμα τα περισσότερα αντίτυπα του βιβλίου να οδηγηθούν στην πυρά. Διασώθηκαν ελάχιστα και πραγματικά αξίζει να αναρωτηθούμε μήπως έφτασε πια το πλήρωμα του χρόνου ώστε αυτή η καταπληκτική μεταφραστική δουλειά του Ρίτσου να γνωρίσει μια νέα έκδοση.

Η Μαίρη Μικέ, με την επιμελημένη έκδοση της αλληλογραφίας Αξιώτη – Ρίτσου, αποκαθιστά ένα μεγάλο τμήμα του διαταραγμένου παζλ της εξόριστης ελληνικής λογοτεχνίας. Πρόπερσι, η ίδια συνέβαλε στην έκδοση στα ελληνικά του μυθιστορημάτων της Μέλπως Αξιώτη *Ρεπυμπλικ – Βαστίλλη* σε μετάφραση της Τιτίκας

Δημητρούλια. Πέρυσι, επίσης, κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Κέδρος το αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα της Αξιώτη *Η Κάδμω* υπό την επιμέλεια της κ. Μαρίας Καραβούλια, καθηγήτριας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Η συνολική αυτή παρουσίαση του βίου και του έργου της Μέλπωσ Αξιώτη, σε συνδυασμό με τα βιβλία της κ. Βενετίας Αποστολίδου για τον Δημήτρη Χατζή και τη λογοτεχνία των πολιτικών προσφύγων, συμπληρώνει, χωρίς να ολοκληρώνει ακόμη, το κεφάλαιο της εξόριστης ελληνικής λογοτεχνίας. Οι εκδόσεις αυτές αποτελούν σημαντικό βοήθημα και έναυσμα έτσι ώστε τα *Τμήματα Νεοελληνικής Φιλολογίας* στο Μπρνο και στην Πράγα να συμβάλουν πιο ενεργά σ' αυτή την κατεύθυνση με έρευνα και δημοσιεύσεις σε συνεργασία με τα αντίστοιχα ελληνικά πανεπιστημιακά τμήματα.

Milan Konečný: Česko-novořecký slovník. Praha: Klub přátel Řecka, 2015, 635 str. ISBN 978-80-260-6357-5.

Martin Surovčák

Minulé číslo tohoto časopisu přineslo krátkou zprávu o zásadním počínu v oblasti česko-řecké lexikografie. Veřejnosti se vůbec poprvé dostal do rukou česko-novořecký slovník většího rozsahu, který si vědomě klade za cíl vyplnit dlouholetou mezeru v odborné literatuře. Pro zajímavost uvedme, že i první obsáhlejší novořecko-český slovník Theodora Nedělky (1982, 2. přepracované vydání vyšlo v roce 2002) vznikl poměrně pozdě s ohledem na společenskou situaci v tehdejším Československu. Poptávka po takovém slovníku existovala tehdy již po téměř dvě generace, a to nejen ze strany řecké komunity, která se zde na přelomu 40. a 50. let usadila.

Při překladu z češtiny do novořečtiny byli překladatelé, studenti a všichni ostatní zájemci o novořečtinu až dosud odkázáni prakticky jen na *Novořecko-český a česko-novořecký praktický slovník* (2006 a 2014), který vznikl jako přepracované a rozšířené vydání staršího oboustranného Papadopulosova kapesního slovníku z roku 1993. Protože však svým rozsahem a záběrem stěží mohl pokrýt potřeby profesionálních uživatelů jazyka, začal kolektiv pod vedením Růženy Dostálové zpracovávat česko-novořeckou část Nedělkova slovníku. Její příprava však uvázla z různých důvodů na mrtvém bodu a zatím nic nenasvědčuje tomu, že by práce spěla ke zdárnému konci. V kontextu situace, kdy dnes na českém trhu vycházejí

relativně obsáhlé slovníky i mnohem exotičtějších jazyků, než je řečtina, kterou s češtinou spojuje mimo jiné status úředních jazyků Evropské unie, představuje práce Milana Konečného skutečně mimořádný počín. Jeho výkon je o to obdivuhodnější, že se do sepisování více než šestisetstránkového opusu pustil sám, ačkoliv vzděláním není filolog.

Šest let vznikající slovník vyšel vlastním nákladem *Klubu přátel Řecka*, jehož je autor předsedou. Přípravy slovníku se tedy neujalo žádné ze zavedených nakladatelství, která se na tento typ odborné literatury specializují, a mohlo by tedy autorovi poskytnout cenné odborné rady a připomínky. Pravděpodobně by se tak podařilo vyhnout lapsu, že ze sazby vypadl celý oddíl písmene Ř, který je distribuován odděleně. Stranou nechávám konzervativní názor, že překladové slovníky by měli sestavovat rodilí mluvčí cílového jazyka, protože se sám domnívám, že moderní nástroje nabízejí možnosti, jak nedostatky plynoucí z nedokonalé znalosti cizího jazyka do značné míry eliminovat.

Přes nesporný přínos česko-novořecké lexikografii a vynaložené úsilí je třeba přiznat, že nedostatek odborných zkušeností autora se na zpracování slovníku podepsal. Celkový dojem snižuje metodologická nedůslednost a některé překladatelské přehmaty, o nichž bude řeč níže. U takto rozsáhlého slovníku postrádám především rozsáhlejší úvod, ve kterém by autor zevrubně popsal koncepci slovníku. Celý úvod se omezuje v podstatě jen na jedno souvětí, v němž autor skromně uvádí, že tento slovník má přechodně suplovat připravovanou česko-novořeckou část Nedělkova slovníku. I proto může vzniknout podezření, že ve skutečnosti tento slovník ani žádnou ucelenou koncepci nemá a hesla byla vybírána víceméně nahodile. Nedožíváme se, jakému okruhu uživatelů je slovník primárně určen, zda akademické veřejnosti, profesionálním překladatelům nebo běžným uživatelům. Ze struktury hesel je patrné, že slovník cílí především na české uživatele. Dílo svým zpracováním osciluje mezi několika druhy slovníku: překladovým, výkladovým, etymologickým, synonymickým a cizích slov. Obecně lze říci, že díky doplňujícím informacím upřesňujícím konkrétní použití výrazů přirozeně narůstá přidaná hodnota slovníku, ovšem jedině za předpokladu, že jsou tyto informace uváděny u všech hesel konzistentně, a to se bohužel autorovi dodržet nepodařilo. Zejména ojedinělé etymologické vysvětlivky (např. u hesel *kontemplace*, *komín*) z tohoto důvodu považuji za nadbytečné.

Co se týče zdrojů, autor v přehledu použité literatury uvádí již existující česko-novořecké překladové slovníky (mj. oboustranný slovník vydaný nakladatelstvím Kalokathi v Aténách v r. 2006), dále výkladové slovníky češtiny (*Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, *Slovník spisovného jazyka českého I–IV*), výkladové slovníky řečtiny (*Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, *Νέο λεξικό της Δημοτικής*) a také překladové slovníky česko-řecké a česko-německé. Zde vzbuzuje rozpaký zastaralost

některých zdrojů, mezi nimiž extrémní případ představuje *Česko-německý slovník* Fr. Št. Kotta, vycházející v letech 1878–1893. Je škoda, že autor nesáhl po největších lexikografických příručkách reflektujících změny ve slovní zásobě zhruba v posledních dvaceti letech, protože heslář takto zůstal podle mého názoru zbytečně zatížen archaismy. Uznání si zaslouží snaha využívat také internetové zdroje, ač osobně *Google.gr* ani *Pons.com* nevnímám jako nejvhodnější volbu. Za mnohem efektivnější a spolehlivější bych považoval použití národních jazykových korpusů a překladových pamětí evropských institucí.

Ačkoliv sám autor nikde neuvádí přesný počet hesel, lze jej odhadovat zhruba mezi 50 000 až 60 000; rozsahem jde tedy o slovník, který v dějinách česko-novořecké lexikografie nemá obdoby. Pozitivně hodnotím záběr slovníku, který pokrývá jak slovní zásobu vztahující se k běžným lidským činnostem, tak i odbornou terminologii nejrůznějších oborů (lékařství, biologie, chemie, fyzika, matematika, technika, lingvistika, literární věda, filozofie, ekonomie, právo, náboženství aj.). Chvályhodná je snaha zachytit termíny z oblasti informačních technologií (viz například hesla *čtyřjádrový procesor*, *jazyk HTML*, *chytrý telefon* aj.). Dále ve slovníku nalezneme bohatou škálu expresivně zabarvených a jinak stylisticky příznakových slov i určité množství idiomů. Poněkud nepatřičně však mezi ostatními hesly působí vlastní jména světových osobností a méně známá toponyma. Vhodnější by zřejmě bylo zařadit propria do samostatné části na konci slovníku. Sporné je, zda vůbec měly být do překladového slovníku zahrnuty názvy literárních a filmových děl. Zároveň by slovníku prospěla revize hesel a vyřazení například dávno zaniklých státních útvarů (*Karelská autonomní sovětská socialistická republika*), názvů konkrétních společností (*The Financial Times*, *Německé dráhy*), politických hnutí (*Hamas*) nebo akcí lokálního charakteru (*Matematický klokan*), tím spíš, pokud nepatří mezi české a řecké reálie, a pravděpodobnost jejich vyhledávání uživatelem je tudíž minimální. Autor také mohl být opatrnější při zařazování hesel, která nemají ustálený překlad, případně se nepřekládají (*arboretum*, *Führer*, *husité*, *kobza*). Vyřadit by dále bylo vhodné archaismy, pro které existuje ekvivalentní vyjádření v současném jazyce (*podčárník*, tj. fejeton), a některé technické historismy (*kopírovat uhlovým papírem*, *písmovka / písemnice*). Jako nadbytečné se mi jeví i uvádění slovních spojení, jejichž překlad je odvoditelný z jednotlivých hesel (např. *řecký národ*) a nemají platnost idiomu.

Hesla jsou strukturována standardním způsobem. Tučně vytištěné heslo je doprovázeno zkratkou slovního druhu, případně gramatického rodu substantiv, poté následuje terminologické a stylistické zařazení daného výrazu. Nutno ovšem podotknout, že zkratky nejsou používány konzistentně (zcela je například opomenuto označování adjektiv a sloves). U řazení řeckých ekvivalentů autor často nerespektuje frekvenční vytižení výrazů ani zásadu „od obecnějšího ke konkrétnějšímu“,

například u hesla *čerpací stanice* na str. 55 je na prvním místě uveden speciální kontext čerpací stanice vodní elektrárny a teprve potom následuje běžnější význam benzinové čerpací stanice), případně je uveden sekundární význam na úkor primárního. Za největší kámen úrazu, který výrazným způsobem ztěžuje orientaci ve slovníku, lze však označit nezvládnuté hnízdování hesel. Namísto hnízdování se autor často uchyluje k vytváření mnohdy i několikaslovných hesel řazených volně za sebou (např. kolokaci typu adjektivum + substantivum je tedy nutné hledat pod příslušným adjektivem, nikoliv pod substantivem, což je běžná praxe).

Kvalita překladu hesel je kolísavá. Domnívám se, že hlavní úskalí spočívá v tom, že autor paradoxně vychází z již existujících překladů řeckých hesel do češtiny. Jen tak lze totiž vysvětlit fakt, že se mezi hesly objevují neexistující, ad hoc utvořená slova v češtině: např. *čtvrtorodý* (str. 59), *džbánkář* (str. 92), *lichocený* (str. 209), *nehoněný* (str. 261), *nechraptivý* (str. 261), *nepasený* (str. 267), *okrvatěný* (str. 307). Podobně nepřirozeně znějí v češtině kolokace typu *patriarcha Západu* (str. 324), *severořecký obyvatel* (str. 437), *slovo kojence* (str. 447) nebo pro češtinu netypický pozdrav *dobrý týden* (str. 75).

Bohužel lze čas od času narazit na otrocké překlady, jako například překlad idiomu *Jiříkovo vidění* (str. 155) jako *όραμα του Γιώργου*. Nepřesné jsou překlady určitých reálií, zejména gastronomických: například české *čevapčiči* (válečky z mletého masa) nelze do řečtiny přeložit jako *κεμπάπ*, ale spíše jako *σουτζουκάκια*. Podobně čes. *kyška* (zakysaný mléčný výrobek vznikající pomocí smetanové kultury) neodpovídá řec. *αϊράνι* (zředěný osolený jogurt).

Problematický je také příliš obecný, nebo naopak příliš zúžený význam řeckých překladů. Tak např. heslo *záchytka* je přeloženo jako *νοσοκομείο*, či naopak *aršík* jako *φυλλαράκι γραμματοσήμων*, přestože aršík nemusí obsahovat nutně jen poštovní známky, ale také kolky, samolepky apod. V jiných případech si české heslo a jeho řecký překlad neodpovídají stylisticky, viz např. *blb* (str. 35), *kočičinec* (str. 172), *kumšt* (str. 195), *nahlédnout* (str. 245).

Ojediněle se vyskytují chyby i v některých českých heslech, především u toponym, například **Kirgizstán* (Kyrgyzstán), **Lichtenstein* (Lichtenštejnsko), **Litevsko* (Litva), **Litvan* (Litevec), **Lužičan* (Lužický Srb), ale celkově je výskyt pravopisných chyb či překlepů minimální.

Závěrem bych chtěl zdůraznit, že přívlastek „obdivuhodný“, kterým jsem označil slovník Milana Konečného v úvodu této recenze, byl míněn upřímně. Upozornění na nedostatky slovníku nemá odradit uživatele ani zpochybnit výkon autora, který jako laik na sebe vzal a dokázal završit úkol příslušející týmu lingvistů (těm se to v případě české neogrecistiky nepodařilo ani za bezmála dvě desetky let). Naopak doufám, že zmíněné kritické poznámky by mohly v budoucnu posloužit při přípravě nového, přepracovaného vydání této publikace.